

**Медицький Ігор Богданович**

**УДК 343.9**

кандидат юридичних наук, доцент,  
завідувач кафедри кримінального права та кримінології  
Прикарпатського юридичного інституту  
Львівського державного університету внутрішніх справ

### **ФЕНОМЕН ІГРОМАНІЇ: КРИМІНОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Фонові явища злочинності вже протягом тривалого часу перебувають у призмі уваги з боку вчених-криміналістів, предметне вивчення їх криміногенного змісту пов'язується з роботами Ю.В. Александрова, В.С. Батиргарєєвої, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, В.Е. Эминова, А.П. Закалюка, О.Г. Кулика, В.Н. Кудрявцева, В.І. Шакуна та багатьох інших представників юридичної науки, як закордонних, так і вітчизняних. Незважаючи на чималу кількість напрацювань, окремі аспекти цих соціальних явищ й надалі залишаються малодослідженими, особливо це стосується тих, що набули свого якісного значення порівняно недавно, із розвитком та становленням Української держави. Та обставина, що більшість наукових розвідок стосуються уже відомих фонових явищ, таких як наркоманія, алкоголізм, проституція, безпритульність й доволі поверхнево торкаються інших форм адиктивної поведінки (як-от ігроманії), є додатковим аргументом на користь їх активізації.

Проблема ігроманії в нашій державі фактично вийшла за рамки локальності та набула характеру «соціального захворювання», перебіг якого постійно ускладнюється непослідовною політикою держави у сфері проведення азартних ігор, потужною гральною інфраструктурою, яка не припинила своє функціонування через зміни у правовому полі, небажанням влади зрозуміти врешті-решт, що суспільство має справу саме із хворобливими потягами, які потрібно лікувати. Безумовно, що ця проблема вимагає не тільки теоретичного осмислення, а й практичного реагування з боку уповноважених суб'єктів, перебуваючи у руслі завдань, які стоять перед кримінологічною політикою України.

У даній статті автор спробує окреслити векторність державної політики у сфері регулювання азартних ігор, а також, здійснивши певний ретро- і перспективний аналіз, розкрити взаємозв'язки ігроманії із делінквентною поведінкою громадян.

Повертаючись до категоріального апарату, зазначимо, що загалом під фоновими явищами злочинності розуміють: «явления, которые хотя и не относятся к преступным, тем не менее сами по себе активно питают преступность, создают для ее существования и распространения благоприятную обстановку» [6, с.97], «соціальні явища, що пов'язані з повторюваною поведінкою та/або усталеним фактичним суспільно-правовим станом особи, за яких можливо спрогнозувати найвищу ступінь ймовірності вчинення особами діянь, що містять ознаки злочину» [7]. Саму ж ігроманію потрактовують як «негативний соціально-психологічний феномен, виражаючийся в относительно распространенном и статистически устойчивом игорном увлечении значительной части населения (от мала до велика), влекущем определенные, подчас необратимые медико-психиатрические и социальные последствия» [6, с.105]. Сьогодні гральну залежність чи ігроманію («гемблінг» від англійського слова to gamble, «лудоманія» від латинського слова ludus) офіційно визнано Всесвітньою організацією охорони здоров'я як психічне захворювання XXI ст., визнання підтримало більш як 100 держав світу.

Державну політику України у сфері грального бізнесу можна охарактеризувати як непослідовну та малоефективну, характерну радше спробами її суб'єктів отримати персональні політичні й фінансові дивіденди, а не який-небудь значимий соціально-економічний результат в масштабах держави. Кримінологічний інтерес в даному відношенні викликають як нормативні акти регуляторного характеру, присвячені питанням цієї донедавна легальної підприємницької діяльності, так і директивні документи, що стали втіленням кримінологічної політики України наприкінці XX – початку XXI століть.

Протягом усього періоду легітимності грального бізнесу в Україні були відсутніми чітко визначені засади його провадження на законодавчому рівні. Фактично здійснювана діяльність із проведення азартних ігор базувалась на

положеннях Законів України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» від 23.03.96р. (№98/96-ВР), «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1.06.00р. (№1775-III), окремі з яких суперечили один одному, та низки підзаконних нормативно-правових актах, однак цього явно було недостатньо. Ці документи регулювали лише моменти, пов'язані із ліцензуванням, оплатою торгових патентів тощо, тоді як суспільство потребувало спеціальних законів, що визначили б засади правової регламентації цього виду підприємництва, чіткі правила діяльності на ринку послуг, вимоги до його учасників. Законопроекти («Про азартні ігри» (№1016 від 23.11.07 р.), «Про правове регулювання організації і проведення азартних ігор на території України» (№1016-1 від 27.11.07 р.), «Про державне регулювання діяльності з проведення азартних ігор» (№1016-2 від 01.02.07р.), вносилися до ВР України різними суб'єктами законодавчої ініціативи, однак забракло політичної волі до їх прийняття.

Протягом 2001-2005 років, у зв'язку із непередуманими змінами до законодавства, взагалі не здійснювалося ліцензування діяльності з проведення азартних ігор, що призвело, з одного боку, до відсутності контролю у цій області, а з іншого – до втрат державного бюджету (за окремими даними – у сумі близько 140 млн. грн.). Крім того, запроваджене чинним законодавством подвійне ліцензування у сфері грального бізнесу (в центральних та місцевих органах виконавчої влади – щодо організації та утримання тоталізаторів, гральних закладів, організації та проведення азартних ігор) спричинило правову колізію, що давало можливість суб'єктам господарювання за наявності менш вартісної ліцензії, отриманої в органах місцевої влади, ухилятися від державного ліцензування Мінфіном. Як наслідок, у Міністерстві фінансів 2007 року ліцензію отримали лише 129 суб'єктів господарювання, при тому, що, за даними різних державних установ, їх кількість була в декілька разів більшою [8].

Системний аналіз комплексних державних програм боротьби та профілактики злочинності/правопорушень («Державна програма боротьби із злочинністю» від 25.06.1993 р., «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки» від 17.09.1996 р., «Комплексна програма

профілактики злочинності на 2001-2005 роки» від 25.12.2000 р., «Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки» від 20.12.2006 р.), дав можливість дійти висновку, що їх положення, стосуючись питань протидії наркоманії, алкоголізму, безпритульності та безнаглядності, бродяжництва, ігроманію фактично залишили поза увагою.

Починаючи із трагедії в Дніпропетровську, влада звільнилася від аморфного спостереження за доволі хаотичними і неконтрольованими процесами, які відбувалися у сфері грального бізнесу, та вдалася до радикальних кроків – прийняття КМ України розпорядження «Про заходи щодо підвищення рівня безпеки громадян» (№494-р від 07.05.2009 р.) та ухвалення 15.05.2009 р. ВР Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» (№1334-VI) (надалі – Закон). І якщо реакцію КМ, втілену в організаційних, контрольно-наглядових, технічних й інших заходах, можна вважати в цілому логічною й виправданою (хоча і дещо запізнілою), то набуття чинності Законом викликало цілком обґрунтовані запитання, зокрема і у юристів.

Якщо протягом тривалого часу ми констатували відсутність чітко визначеного державного впливу у сфері проведення азартних ігор, недовіра здійснюваного контролю за гральним бізнесом, то зараз – ще й поспішне, без належної кримінологічної експертизи, прийняття закону, який по суті повинен був стати правовим полем, чітким орієнтиром для поведінки суб'єктів підприємницької діяльності.

Ні в кого не викликає сумніву та обставина, що положення нормативного документу, покликаного регулювати настільки важливі відносини, слід зробити предметом спеціального, на основі наукового обґрунтованої методики, дослідження, що дало б можливість спрогнозувати їх ймовірний вплив на рівень протиправної поведінки у цій сфері. Як наслідок – приймаючи даний закон, законодавець не забезпечив одночасно паралельного вирішення ряду питань, що в перспективі будуть мати безпосередню криміногенну спрямованість.

Бюджет України фактично позбавлено одного із суттєвих каналів наповнення. Як свідчить статистика, в Україні гральна інфраструктура розвивалась достатньо стрімкими темпами – до прикладу, у Києві функціонували

понад 70 казино, що за європейськими мірками достатньо багато; на сорок сім мільйонів чоловік населення нашої держави припадало близько ста тисяч гральних автоматів [10; 2]. Такого роду діяльність приносила істотні кошти, адже вартість однієї ліцензії на проведення азартних ігор становить 150 тис. євро. А подальше дотримання й вдосконалення норм чинного законодавства щодо охоплення ліцензуванням всіх суб'єктів господарювання у сфері азартних ігор, посилення контрольно-наглядових функцій, за оцінками аудиторів Рахункової палати, поповнило б державний бюджет на суму понад 4 млрд. гривень [12]. Треба дати також відповідь на запитання, звідки взяти кошти для компенсації суб'єктам підприємництва вартості ліцензій (які, до речі, оплачувалися наперед), адже такого роду судові процеси уже в ближчій перспективі. За приблизними підрахунками, ця сума складає 0,5 млрд. грн., причому ці кошти повинні бути компенсовані з місцевих бюджетів.

Не зважаючи на те, що проведення лотерей законодавцем не віднесено до азартних ігор, вітчизняний лотерейний ринок й надалі продовжує залишатися недостатньо розвинутим і непрозорим для контролю (особливо це стосується електронних лотерей). Неприйняття закону про державне регулювання діяльності з випуску та проведення лотерей і грошових розіграшів не дає можливості зняти мораторій (з 2006 р. – *І. М.*) на видачу ліцензій з цього виду підприємницької діяльності, що позбавляє державний бюджет реальних грошових надходжень, які могли б бути спрямованими на реалізацію соціальних програм.

Запропонувавши створення спеціальних гральних зон, законодавець фактично залишив цю пропозицію на рівні декларації, оскільки в бюджеті є відсутніми кошти для створення відповідної інфраструктури (дороги, готелі тощо). Влада самоусунулась від цього проекту, до реалізації якого практично неможливо залучити й інвесторів через відсутність гарантій для їх майбутнього бізнесу. З аналогічною ситуацією зіштовхнулась і Російська Федерація, в якій з 01.07.2009 р. набув чинності закон, що забороняє роботу гральних закладів, окрім чотирьох спеціально відведених для цього зон – в Приморському і Алтайському краях, у Калінінградській області і на кордоні Краснодарського краю та Ростовської області. Тим часом ряд російських бізнес-структур продемонстрували

бажання до реалізації проектів у болгарській азартній індустрії, через доволі ліберальне законодавство цієї держави. Навіть за умови вирішення цих питань в Україні, за рахунок податків будуть забезпечені виключно бюджети регіонів, у яких буде функціонувати гральна інфраструктура (а їх тільки чотири), інші ж – будуть позбавлені такої можливості. Уже зараз із вимогою компенсувати втрати бюджету Чигиринського району та міста Чигирин від заборони грального бізнесу звернулися до КМ України депутати районної ради, мотивуючи це тим, що наповнення міського бюджету Чигирин на 80% залежало від надходжень з його доходів [3].

Забороняючи гральний бізнес в Україні, законодавець, як видається, зовсім не виходив із конституційних принципів пріоритету прав і свобод людини й громадянина, захисту моральності та здоров'я населення, заборони використання власності на шкоду людині і суспільству, як було задекларовано. В протилежному випадку були б виділені резервні кошти на створення робочих місць для вивільнюваних із цієї сфери працівників (а їх, за окремими даними, близько 150-170 тис. осіб). Залишаючись наодинці із проблемами, та ще й під час кризових фінансових процесів, чимало із них може перейти у площину прямого конфлікту із законом, криміналізувавши свій спосіб життя.

Що ж стосується взаємозв'язку ігromанії та конкретних делінквентних проявів особистості, в якості прикладу можна навести чимало ситуацій (як у минулому, так в сучасності), коли неефективність регулювання призводить до деструктивних наслідків, в тому числі і криміногенного змісту.

Передусім можна вести мову про ситуації, які завдають державним інтересам суттєвої шкоди і в окремих випадках можуть бути кваліфіковані як злочини (наприклад, передбачені ст.201, 212 КК України). За даними Державної митної служби у 2006 році близько 35% імпорту, завезеного з-за кордону і звільненого від ПДВ, склали гральні автомати [2]. В Україні гральні автомати виготовляли чотири компанії, однак все більше «нелегалів» завозилось із Росії. Відрізнити їх від сертифікованих надзвичайно важко, як і виграти – якщо ймовірність виграшу на сертифікованому автоматі дорівнює 1:1000, то на виробленому кустарним способом загалом 1:5000. Ще влітку 2001 р. на підставі аналізу ситуації, яка

склалася у сфері грального бізнесу, органами державної податкової служби була виявлена загальна тенденція приховування доходів і неповної сплати податків підприємствами, які проводять азартні ігри. Незважаючи на те, що організація та проведення азартних ігор віднесені до високорентабельної сфери діяльності, понад 90% підприємств грального бізнесу є малоприбутковими. У 2003 р. органами ДПС проведено 3036 перевірок підприємств грального бізнесу. За їх результатами донараховано (разом із штрафними санкціями) близько 65 млн. грн. податків, зборів та обов'язкових платежів (на 6 млн. грн. більше, ніж у 2002 р.), 909 посадових осіб – порушників податкового законодавства притягнуті до адміністративної відповідальності, сума адміністративних штрафів склала 73 тис. гривень [9].

Прийнятий ЗУ «Про заборону грального бізнесу в Україні», як видається, не покращить ситуацію в даному контексті, адже чимало гральних закладів (за окремими підрахунками (30-40%) перейшли на «тіньовий» режим функціонування, що визнається навіть на державному рівні. Мова йтиме виключно про перекваліфікацію дій винних суб'єктів. З моменту набрання чинності Законом працівники органів внутрішніх справ викрили 532 факти протиправної діяльності гральних закладів, вилучено 5753 одиниці грального обладнання. Крім того, викрито 64 злочини у сфері грального бізнесу, у тому числі 63 – за ст. 203 (Зайняття забороненими видами господарської діяльності) та 1 – ст. 368 (Одержання хабара) Кримінального кодексу України [12]. Йде процес пристосування до реалій сьогодення, адже відомо, що представники криміналітету надзвичайно швидко реагують на політичні і соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні. Під азартні ігри пристосовують Інтернет-заклади, якими вже допущено 169 фактів порушення вимог Закону (н-д, забезпечення доступу до гри у віртуальному казино).

Ввівши заборони, влада повинна була вжити заходів для заповнення утвореної ніші, адже увага гравців цілком може переключитися на дозволені азартні ігри, переводячи їх у грошовий еквівалент або реалізуючи свої потреби у «тіньовому» секторі. Потрібно пам'ятати не тільки про так званих «ситуативних» гравців, кількість яких може зменшитись, але й тих, у кого гральна залежність

перебуває вже на рівні психологічного захворювання, «патологічних» гравців, яскраво виражений хворобливий стан яких характеризується вже клінічними ознаками й потребує лікування [5, с.17]. Тобто ці люди може й матимуть ситуаційні проблеми, але все одно знайдуть шанс реалізації свого азарту у грі. На думку головного нарколога України Анатолія Вієвського, «масової депресії від заборони грального бізнесу не буде. На початку кризи ігроманія різко не розповсюджуватиметься» [4]. Однак якщо кризові явища триватимуть і надалі, кількість випадків ризикової поведінки, в тому числі й ігрової, збільшуватиметься. Цей ризик є ще більшим для такого недостатньо захищеного суспільства, як українське. Усвідомлюючи цей ризик влада повинна створювати реабілітаційні центри, центри підготовки фахівців для роботи з ігровою та іншими видами залежності, забезпечувати функціонування «гарячих ліній» тощо. Жодних дій у цьому напрямку не реалізовано, фактично допомогу надають центри, які позбавляють від хімічної залежності (їх в Україні налічується 70-80).

Поєднання об'єктивних (функціонування значної кількості гральних закладів) і суб'єктивних (відсутність належної охорони, контролю з боку адміністрації за грошовими коштами, технічних засобів захисту) чинників відіграють роль умов, що полегшувало й продовжує полегшувати вчинення особами-гравцями злочинів корисливо-насильницької спрямованості (убивств, розбійних нападів і грабежів, крадіжок тощо), які у такий спосіб бажають відновити своє матеріальне становище до попереднього. Як свідчить слідчо-судова практика, злочини, вчинені патологічними гравцями, характеризуються, як правило, раптовістю виникнення умислу, корисливими мотивами та метою збагачення, невмотивованою жорстокістю до потерпілих тощо. При розслідуванні такого роду протиправних діянь обґрунтованою видаватиметься практика обов'язкового проведення судово-психіатричної експертизи та вирішення питання про стан обмеженої осудності. Уявляється, що особа патологічного гравця має такий психопатологічний стан, за якого, через наявний психічний розлад, не спроможна в повному обсязі усвідомлювати характер власної поведінки та керувати нею. Увагу слід звернути ще на такий момент, як віктимність осіб, що працюють у гральних закладах (касири, функції яких переважно виконують



жінки, охоронці), тобто їх здатність, схильність стати у певних обставинах жертвою злочину. Власники такого типу закладів, які функціонують здебільшого цілодобово, економлять на охороні, у багатьох з них вона взагалі відсутня чи перебуває на неналежному рівні, що і дає підстави віднести цих працівників до категорії жертв з підвищеними якостями ризику.

Надмірне захоплення гральним світом призводить до погіршення психічного здоров'я, тяжких розладів психіки і поведінки. Якщо у 1992 р. захворюваність на розлади психіки становила 61,0 випадків на 10 тис. підлітків, то у 2001 р. вона вже склала 69,4 випадків (динаміка – 7,3%) [11, с.37]. Звичайно, що поява психічних розладів може бути детермінована й іншими чинниками (вживанням алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин тощо), однак достатню питому вагу у загальному масиві цих захворювань мають і вищезгадані обставини.

В Україні спостерігаються тенденції росту смертності та скорочення середньої тривалості життя. У структурі зовнішніх дій як причин смерті молоді віком 15-29 років у 2001 р. значна частка припадає на самогубства (19,3%), коефіцієнт яких протягом 1991-2000 рр. підвищився з 22,6 до 35,1 у розрахунку на 100 тис. осіб [11, с.38]. Вітчизняна статистика не містить даних про безпосередні причини самогубств, однак відомими є випадки, коли нездатність побороти гральну залежність, матеріальна безвихідь та боргова кабала, зруйновані сім'ї штовхають особу до такого кроку. Як зазначає Ю. Александров, близько 500 тис. чоловік у всьому світі закінчують життя самогубством на ґрунті ігроманії [1]. Можна констатувати ту обставину, що, за відсутності ефективної системи протидії, ця проблема у молодіжному середовищі поглибиться та сприятиме поширенню таких негативних тенденцій, як зниження мотивації праці і навчання, неможливість самореалізації, безнаглядність та безпритульність, злочинні прояви, вживання наркотичних і токсичних речовин, суїцидальна поведінка.

Підсумовуючи викладене, видається вірним прогнозувати значну тінізацію грального бізнесу в Україні, що сприятиме посиленню контролю над ним злочинних структур, та появу цілого комплексу соціальних проблем, які, за відсутності продуманої державної політики розв'язання, з високою долею ймовірності можуть обернутися криміногенними наслідками. Також хотілося б

зазначити, що питання захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань є безперечно завданням будь-якої із владних гілок держави, проте це стосується утворень, в яких панує верховенство права. Держава може і має право використовувати каральні засоби, однак реалізація механізму примусу за умови неповаги до верховенства права доволі часто призводить до зовсім протилежних наслідків. Заборона грального бізнесу в Україні, здійснена з мотивів політичної доцільності, не підкріплена реальними кроками щодо подолання прогнозованих негативних наслідків, виявиться уже знайомою громадянам України річчю – популізмом.

**Keywords:** «background phenomena of criminality», «criminology policy», «prevention», «counteraction», «legislation», «complex programs».

**Annotation:** An article was devoted to description of crimen displays one of background phenomena of criminality. Carrying out and perspective their analysis, the author expressly outlined the vectors of state policy of Ukraine in the field of their counteraction and prevention.

**Ключевые слова:** «фоновые явления преступности», «игромания», криминологическая политика», «противодействие», «регулятивное законодательство», «комплексные программы».

**Аннотация:** Статья посвящена характеристике криминогенных проявлений игромании как одного из фоновых явлений преступности. Осуществив их ретро- и перспективный анализ, автор четко очертил векторы государственной политики Украины в сфере противодействия.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. Эффект гри // День. – 2007. – 19 жовтня (№179).
2. Артеменко Л. Заручники козирних сімок // [Режим доступу] [www.chv.cv.ua/2007-01-19/2.htm](http://www.chv.cv.ua/2007-01-19/2.htm)
3. Бюджет м. Чигирин повністю тримався на гральному бізнесі // [Режим доступу] [www.unian.net/ukr/news/news-331511.html](http://www.unian.net/ukr/news/news-331511.html)
4. Головний нарколог: «Масової депресії від заборони грального бізнесу не буде» // [Режим доступу] [life.pravda.com.ua/interview/4a37977eb81e9](http://life.pravda.com.ua/interview/4a37977eb81e9)
5. Котляр А. Людина-гравець // Дзеркало тижня. – 2006. – 22-28 липня –№28 (607). – С.17-19.

6. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Причины преступности в России: Криминологический анализ. – М.: Норма, 2006. – 112 с.
7. Оробець К. Фонові явища і злочинність: головні взаємозв'язки // [Режим доступу] [www.justinian.com.ua/article.php?id=2501](http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2501)
8. «Програшна» лотерея. Законодавча невизначеність позбавляє держбюджет півмільярда гривень щороку // Закон і бізнес. – 23-28 червня 2007 р. – №25. – С.7.
9. Роль податкового аудиту у боротьбі з проявами тіньової економіки, ухиленнями від оподаткування // [Режим доступу] [www.sta.gov.ua/news.php3?4017](http://www.sta.gov.ua/news.php3?4017)
10. Числов В. «Одноруких бандитів» – у резервацію? // [Режим доступу] [riar.org.ua/article/?art12617](http://riar.org.ua/article/?art12617)
11. Шакун В.І. Суспільство і злочинність. – К.: Атіка, 2003. – 784 с.
12. [Режим доступу] <http://news.if.ua/news/1271.html>